

Ivan Basić

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
Ivana pl. Zajca bb
HR - 21 000 Split

Prosinca 2012. godine u izdanju splitskoga Arheološkog muzeja izašla je knjiga Ante Piteše, arheologa i muzejskog radnika, pod naslovom *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu*. U neveliku nizu naše znanstvene produkcije posvećene sustavnu objelodanjivanju spomeničke građe katalozi poput ovoga pravo su osvježenje. Uslijed, naime, nedostatka nacionalnog korpusa ranosrednjovjekovne skulpture (poput onoga kakav za Apeninski poluotok od 1959. izdaje istraživački centar za rani srednji vijek u Spoletu) na raspolaganju stoje jedino parcijalni korpusi sastavljeni po različitim kriterijima: prema lokalitetima, gradovima, crkvenim institucijama, napokon prema zbirkama pojedinih muzeja. Ovim, petim sveskom serije „Katalozi i monografije” splitski je Arheološki muzej nastavio vrijedan niz izdanja posvećenih integralnom objavljivanju katalogâ pohranjene građe, razvrstanih po stilskim, umjetničkim odnosno kulturno-povijesnim razdobljima. Dakako da u tom nizu sređivanje i katalogiziranje najobilnijeg materijala – onog rimskodobnog te ranokršćanskog – predstavlja najsloženiji zadatak, koji djelatnicima te važne muzejske ustanove tek predstoji. U međuvremenu, razvrstana je i kataloški objavljena manje brojna građa grčko-helenističkog razdoblja (B. Kirigin, *Grčko-helenistička zbirka u stalnom postavu Arheološkog muzeja u Splitu*, Split, 2008.), kao i korpus salonitanskih ranokršćanskih natpisa (*Salona IV. Inscriptions de Salone chrétienne, IVe-VIIe siècles*, vol. 1-2, éd. N. Gauthier, E. Marin, F. Prévot, Rome, 2010.), dok otvoren pred nama stoji

Novi katalog splitske ranosrednjovjekovne plastike

Ante Piteša, *Ranosrednjovjekovni kameni spomenici u Arheološkome muzeju u Splitu / Early medieval stone monuments in the Archaeological Museum in Split*, Split, Arheološki muzej u Splitu, 2012., 215 str., ISBN 978-953-7633-11-0

katalog ranosrednjovjekovnih kamenih spomenika. Kao i u prethodnim muzejskim izdanjima (odnedavno i u časopisu *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*), u katalogu je dosljedno provedena bilingvalnost, odnosno sav je tekst preveden na engleski jezik. Time je onemogućena jezična barijera, stavljajući bogatu građu najvažnijega hrvatskog arheološkog muzeja na raspolaganje međunarodnoj znanstvenoj zajednici. Katalog je opremljen vrlo kvalitetnim fotografijama, pretežito u boji.

Knjiga je podijeljena na sažet uvod (str. 5-18), kojemu slijedi opsežan katalog (str. 19-205), zaključen s prilično iscrpnim popisom literature. Sâm je pak katalog veoma razveden, strukturiran prema lokalitetima (naseljima), odnosno mikrolokacijama ovisno o porijeklu dotične spomeničke jedinice (crkve, arheološka nalazišta i sl.). Dakako, nije se ni ovom prigodom mogao izbjeći određeni broj nalaza s oznakom „nepoznat lokalitet”, jer im u muzejskim depoima i inventarnim knjigama nije bilo moguće utvrditi provenijenciju. Ipak, za svaku je pohvalu što je trud autora i njegovih suradnika urodio minimalnom količinom takvih slučajeva: tako je npr. broj spomenika s nepoznatih lokaliteta u Splitu sveden na samo osam kataloških jedinica, dok je istovjetnih za čitav prostor djelovanja Muzeja tek nešto više, osamnaest. U ukupnom broju od 168 kataloških jedinica to je doista nevelik postotak, a nadati se je da će se i dodatno smanjiti atribuiranjem navedenih spomenika odgovarajućoj radionici i/ili lokalitetu, za što su već sad – upravo objavljivanjem ovog kataloga, ali i širenjem

istraživačkog interesa mlađih generacija povjesničara umjetnosti i arheologa na problematiku definiranja radioničkih krugova – položeni dobri temelji.

U uvodnom dijelu knjige Piteša daje informativan i koristan uvid u stanje i povijest fundusa ranosrednjovjekovne kamene plastike splitskoga Arheološkog muzeja. Ondje pohranjene ranosrednjovjekovne kamene reljefe prvi je 1963. godine sistematizirao Ž. Rapanić, uspostavljajući time faze i kronološke sekvencije u mjesnoj stilskoj evoluciji i likovnoj kulturi (Ž. Rapanić, *Kamena plastika ranog srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 60, Split, 1958. [1963]). Na nj se u tematskom i metodološkom smislu prirodno nastavio Rapanićev katalog ranosrednjovjekovnih latinskih natpisa Splita iz 1971. godine, važan za njihovu stilsko-kronološku korelaciju (Ž. Rapanić, *Ranosrednjovjekovni latinski natpisi iz Splita, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 65-67, Split, 1963-1965. [1971]). Metodološki obrazac za rad na navedenim katalogima skulpture i epigrafike je na istovrsnom zadarskom materijalu početkom šezdesetih godina uspostavio I. Petricioli. Korpusi koji su u tim prilikama izrađeni ostat će – sve do pojave suvremenijih katalogâ natpisa i reljefne skulpture – referentne točke pri uspostavljanju razvojnih etapa srednjodalmatinskog kulturnog pejzaža u vremenskom slijedu od VIII. do XI. stoljeća. Naknadno su, 1993. godine, Marie-Pascale Flèche-Mourges, Pascale Chevalier i autor ovog kataloga u muzejskom glasilu objavili veći dio ranosrednjovjekovnih reljefa pohranjenih u splitskom muzeju (M.-P. Flèche-Mourges, P. Chevalier, A. Piteša, *Catalogue des sculptures du haut Moyen-Age du Musée archéologique de Split, I, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 85, Split, 1992. [1993]). Tom radu dugo se u krugovima zainteresiranih stručnjaka iščekivao nastavak, no umjesto njega gotovo dva desetljeća poslije tiskan je cjelokupan katalog u jednom svesku. Više je razloga zbog kojih tu odluku valja smatrati uspjelijom alternativom: prije svega, u svakodnevnom radu mnogo je praktičnije služiti se katalogom objedinjenim unutar istih korica umjesto prelistavanja omašnih godišta muzejskog časopisa; nadalje, fotografske reprodukcije velikog formata, u boji, neusporedivo su superiorne sitnim crno-bijelim reprodukcijama uklopljenima u tekst (što je bila dosadašnja praksa u katalogima iz 1963., 1971. i 1993.); napokon, objavljivanje cjelovitog fundusa omogućilo je da se sva dostupna građa na jednom mjestu valorizira *in extenso*, ne samo navođenjem šturih kataloških podataka već i širim razglabanjima, s uvažavanjem interpretacija podastrih

u novijoj literaturi. Upravo uvažavanje historiografske produkcije nastale u proteklih dvadesetak godina predstavlja značajnu kvalitativnu novinu ovog kataloga. To znači da su u analitičkom dijelu kataloških jedinica spomenici povezani s raspoloživim komparativnim materijalom i postavljeni u povijesni kontekst. Kao i svaka druga revizija, i ova je za posljedicu imala pronalazak novih spomenika, podataka, ponegdje i posve novih tumačenja.

Većina se kataloga odnosi na spomenike iz samoga Splita (57 jedinica), dok je onih pripadnih ranosrednjovjekovnom Solinu čak i više (85 jedinica), ali uzrok toj disproporciji nije realno veće bogatstvo solinske predromaničke plastike, već velika usitnjenost građe iz Šuplje crkve. Preostalih 26 kataloških jedinica otpada na Bijaće i Gospin Otok (po 2 jedinice), odnosno Biograd, Šibenik, kninski Kapitul, Trogir, Kaštel Stari, Rižinice, Majdan i Muć Gornji (po 1 jedinica), ne računajući one s nepoznatih lokaliteta, također vjerojatno porijeklom iz Splita ili okolice. U svemu, dakle, prostorno većina obrađenih spomenika potječe iz šire splitske regije, dok vremenski obuhvaćaju akvizicije od druge polovine XIX. stoljeća do 1963. godine, kada je u muzej dospio sarkofag splitskog nadbiskupa Ivana iz prve trećine X. stoljeća. Velik dio tih akvizicija rezultat je ponajprije razgranate djelatnosti Društva za istraživanje domaće povijesti „Bihać“, utemeljena u Splitu 1894. godine, a koje je u tom gradu djelovalo sve do Drugoga svjetskog rata. Kako su tada u osobi don Frane Bulića bile objedinjene funkcije predsjednika društva „Bihać“ i direktora Arheološkog muzeja u Splitu, spomenici pronalazeni unutar djelokruga Društva kao i oni otkriveni redovitom aktivnošću Muzeja pohranjivani su na istom mjestu, ali evidentirani u zasebnim inventarima. Utrnućem Društva njegova je imovina pripala ondašnjoj Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, odnosno Muzeju hrvatskih starina (budućem Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika) koji je od 1949. godine bio sastavnom jedinicom Akademije. Kako primopredaja fundusa „Bihaća“ 1950-ih nije bila cjelovita niti dostatno precizna, došlo je do paradoksalne situacije da je dio tog fonda ostao u Arheološkom muzeju, dok je nasuprot tomu u MHAS prešao niz spomenika koji nisu proizašli iz „Bihaćevih“ istraživanja, nego su bili muzejska građa. Zbog ove još uvijek neriješene situacije te sporne spomeničke jedinice nisu uvrštene u najnoviji katalog, iako se u pojedinim slučajevima radi o *membra disiecta*, elementima razvrgnutih spomeničkih jedinica koje su na ovaj način iznova umjetno razdvojene.

U nastavku uvoda A. Piteša opisuje načine i okolnosti reupotrebe ranosrednjovjekovne plastike u kasnome srednjem i ranome novom vijeku, u splitskoj katedrali i oko nje, u episkopalnom centru (zvonik, kripta Sv. Lucije, crkva Sv. Mateja, krstionica Sv. Ivana s kriptom itd.). Time pruža vrlo korisnu topografiju nalazâ ovisno o mjestu njihove ugradbe u sekundarnoj funkciji. Sinteznog je karaktera dio uvodnog poglavlja naslovljen „Spomenici splitskih klesarskih radionica u Arheološkom muzeju u Splitu”. U njemu autor temeljem prezentirane, reprezentativne građe daje „presjek stilskih mijena predromaničke skulpture u Splitu od posljednjih desetljeća 8. stoljeća do u 12. stoljeće”. Naširoko se tako razlažu stilski i ikonografski elementi pojedinih radionica čija produkcija karakterizira etape ukrašavanja interijera splitske katedrale i obližnjih kulturnih građevina. Autor pritom uvažava te visoko vrednuje opus lokalnog kruga klesara u literaturi poznata kao *Splitska klesarska radionica*, prihvaćajući kao njene produkte odavno poznata (ona s ponavljajućim motivom ukriženih ljljana) i novoatribuirana djela (reljefi iz kora splitske katedrale i dr.), kao i kulturno-povijesne implikacije političkog i crkvenog konteksta u kojemu navedena radionica djeluje koncem VIII. stoljeća (Ž. Rapanić, *Dva splitska ranosrednjovjekovna sarkofaga, Arheološki radovi i rasprave*, VIII-IX, Zagreb, 1982.; I. Basić, M. Jurković, Prilog opusu *Splitske klesarske radionice* kasnog VIII. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 38, Split, 2011.). No, gradeći na ovim i drugim rješenjima, Piteša ide i korak dalje te nešto kasniji sloj skulpture (iz ranog IX. stoljeća) pripisuje nastavljajima *Splitske klesarske radionice*, čije kompozicije odlikuje geometrijski princip, dominantna pleterna dekoracija te omiljeni „rajski motiv”. Dijakronijski se prate druge cjeline koje je moguće grupirati u radionice, od onih zrelog i kasnog IX. stoljeća (*Dvorska klesarska radionica iz vremena kneza Branimira*) sve do ranoromaničkih ostvarenja XI. stoljeća.

A. Piteša je *Splitskoj klesarskoj radionici* potpuno opravdano pripisao i neke druge reljefe iz Arheološkog muzeja, npr. ulomak arkade mramornog ciborija spoliran u zvoniku splitske stolnice, kao i ostatak druge arkade istog ciborija (kat. 3 i 50; te je fragmente nešto prije pojave Pitešina kataloga autor ovih redaka neovisno pridružio istoj radionici – Najstariji ciborij splitske katedrale. Dopune opusu *Splitske klesarske radionice*, izlaganje na znanstvenom skupu XIII. Dani Cvita Fiskovića – „Majstorske radionice u umjetničkoj baštini Hrvatske”, Orebić, 4.-7. listopada 2012., u pripremi za zbornik navedenog skupa). Treba ipak primijetiti da ono što evidentno približava

dvije navedene arkade jednu drugoj, te obje u opus *Splitske klesarske radionice*, nije samo ukras lozice na luku, odnosno klesarska obrada i materijal, nego i ukras bočne plohe većeg ulomka (kat. 50), potpuno istovjetan valovitoj vitici u obliku slova S s nasuprotno postavljenim dvokrakim završetcima, isklesanoj na jednom od pilastara iste radionice koji kao njenu produkciju prihvaća i Piteša (kat. 12). Vrlo je značajno što je Piteša uočio dodatna ishodišta predložaka za *Splitsku klesarsku radionicu* kasnog VIII. stoljeća, upozorivši na gotovo sasvim podudarna rješenja na mletačkom otoku Torcello (kat. 9, 10a, 11, 50) te u samoj Ravenni (kat. 11, 50, 61). Time je u krajnjoj liniji osnažio već ranije iznošena mišljenja o umjetničkim vezama tih sjevernoitalskih područja sa Splitom u kontekstu pojave Ivana iz Ravene kao prvoga splitskog crkvenog poglavara krajem VIII. stoljeća (I. Basić, *Quelques aspects de la (dis)continuité typologique et iconographique de la production des sarcophages dans l'Adriatique orientale du haut Moyen âge, Ikon*, 1, Rijeka, 2008.; I. Basić, M. Jurković, n. dj.). Interesantna su i Pitešina promišljanja o uzorima za likovna rješenja „rajskog motiva” *Trogirske klesarske radionice* na jednom sarkofagu iz središta Trogira (kat. 10a), čemu će, pretpostavljamo, autor u nadolazećem vremenu posvetiti i dodatna objašnjenja.

Osobito je vrijedna podcjelina kataloga posvećena lokalitetu Šuplja crkva u Solinu (bazilika Sv. Petra i Mojsija), i to ne samo zato što je autor po prvi put sakupio cjelokupan materijal iz te crkve, već i zato što je iznio iscrpnu povijest istraživanja, analizirao odnos ranoromaničke bazilike prema ranokršćanskoj crkvi te u sklopu obrade skulpture napisao poseban ekskurs o porijeklu motiva kosog križa od ljljana. Faze opremanja crkve pripisao je trima zasebnim radionicama: jednoj koja djeluje potkraj VIII. stoljeća (dijeleći sa *Splitskom klesarskom radionicom* neke identične motive, ali bitno slabije kvalitete), drugoj koja crkvu oprema u drugoj polovici IX. stoljeća ili početkom idućeg vijeka (dominiraju geometrijski prepleti nalik onima *Benediktinske klesarske radionice iz vremena kneza Branimira*), dok je treća radionica ona ranoromanička kojoj pripada sav korpus reljefa vezanih uz kraljeve Petra Krešimira IV. i Zvonimira.

Ovdje bi trebalo istaknuti i neke manje zamjerke na račun zaključaka koje je autor iznio. Tako su dva ulomka arhitrava, jedan iz porušene crkve Sv. Mateja (kat. 28), drugi iz samostana klarisa (kat. 30), koji temeljem materijala, dimenzija, kompozicije i fakture očigledno pripadaju istoj oltarnoj ogradi, različito datirani (prvi u drugu, drugi u prvu polovicu IX. stoljeća). Iz konteksta

se ne može razabrati je li riječ o autorovu previdu ili pak tiskarskoj pogrešci. U svakom slučaju, oba reljefa pripadaju istom vremenu. Piteša iznosi i, u literaturi od vremena Lj. Karamana ustaljeno, mišljenje da natpis s poklopca sarkofaga iz Trogira (kat. 61) predstavlja jedini epigrafski spomen nekoga bizantskog cara u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji. Valja ipak primijetiti da ciborij iz Ulcinja nedvojbeno nosi imena bizantskih careva Lava V. i Konstantina (813.-820.), čak i ukoliko zanemarimo problematičan spomen cara Nikifora I. (802.-811.) na jednom ulomku ciborija iz susjednog Kotora. Oba je ciborija izradila *Kotorska klesarska radionica*. Na koncu, veoma usitnjen materijal iz solinske Šuplje crkve nerijetko sačinjavaju reljefi veličine samo nekoliko centimetara, s fragmentarno sačuvanim

ili nepotpuno čitkim likovnim detaljima. Mnogi među njima su zapravo adatabilni, tako da se pribrajanje jednoj od triju razlučenih faza plastike crkve doima proizvoljnim. Oni bi jednako tako mogli pripadati jednoj od drugih dviju faza, zrcaleći time poteškoće s kojima se istraživač nužno susreće pri sistematizaciji materijala ove vrste.

Ostavljajući po strani navedene primjedbe (koje i nisu odlučujuće), metodologija same obrade je provedena uzorno, a većina autorovih stajališta iznesenih u argumentaciji prilično je čvrsta, utemeljena na provjerljivim činjenicama i prihvatljivom spoznajnom slijedu. Katalog stoga u cjelini stručnjacima, kao i zainteresiranim čitateljima uopće, pruža dragocjeno štivo referentne težine.